

УДК 344.63

Борисов Є. М., к.ю.н., доцент кафедри
військової підготовки Одеського
державного екологічного університету

Правове забезпечення діяльності військово-морських сил у XVIII столітті

У статті розглянуті історико-правові аспекти правового забезпечення діяльності військово-морських сил періоду XVIII ст. Досліджено відповідні правові акти, інститути та механізми, визначено політичний та правовий вимір цих відносин в умовах поширення на українські землі влади Російської імперії.

Ключові слова: військові злочини, військовий корабель, військові обов'язки, екіпаж, морський статут, морський флот.

В статье рассмотрены аспекты правового обеспечения деятельности военно-морских сил периода XVIII века. Исследованы соответствующие правовые акты, институты и механизмы, установлено политическое и правовое измерение этих отношений в условиях распространения на украинские земли власти Российской империи.

Ключевые слова: военные преступления, военный корабль, военные обязанности, экипаж, морской устав, морской флот.

The aspects of legal prohibition the naval activities in period of XVIII century are looked at the article. The coherent legal acts, institutes and mechanisms are watched, the politic and legal dimension of those relations are determined in conditions of establishing on Ukrainian lands the power of Russian empire.

Key words: crew, naval crimes, naval duty, naval fleet, naval statute, naval vessel.

Постановка проблеми. Сьогодні питання правового забезпечення діяльності ВМС України, в умовах іноземної агресії, окупації Криму та війни на Сході стають вкрай актуальною проблемою вітчизняної юриспруденції. Потреба у схваленні нових статутних документів, визначенні специфіки діяльності ВМС в умовах гібридних війн, протидії незаконному судноплавству та піратству зумовлює необхідність відповідних наукових досліджень. Водночас невід'ємною складовою таких розвідок має стати встановлення передумов тієї правової реальності у сфері функціонування ВМС України, яка є успадкованою від радянського та імперського періодів, зокрема, **актуальним** слід вважати аналіз періоду становлення відповідних правничих механізмів у XVIII ст.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Наведене зумовлює вибір **мети** статті як дослідження правого забезпечення військових морських сил Російської імперії у XVIII ст. Задля її реалізації необхідно виконати такі **завдання:** дослідити еволюцію правових норм, що становили статутне морське законодавство того періоду, визначитися із передумовами схвалення та особливостями застосування таких актів на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історії правового забезпечення військово-морських сил досліджувалися у окремих працях Ю.О. Веремєєва, М.О. Воскресеньського, В.І. Дмитрієва, С.Г. Лисенкова та інших, але ці роботи не містять ґрунтовного аналізу нормативного змісту статутних актів щодо діяльності флоту у Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. Нормативне забезпечення функціонування

флоту на українських теренах у XVIII ст. після встановлення контролю над північним узбережжям Азовського та Чорного морів стало відбуватися за законодавством Російської імперії. На той момент ключовими актами у цій сфері був Статут морський 1720 р. («Книга статут морський про все те що належить до доброго керування у бування флоту на морі» від 13 січня 1720 р., виданий 13 квітня 1720 р. та його друга половина, «Частина друга регламенту морського, у якій визначено все що стосується доброго управління у бування флоту в порту а також про утримання портів та рейдів», видана 5 квітня 1722 р.) [5]. та Регламент про управління адміралтейства та верфі та про посади колегії адміралтейської та інших чинів що є при адміралтействі, виданий уперше 5 квітня 1722 р. [9].

Крім Статуту 1720 р. певне значення для регламентації діяльності на флоті мав і Артикул військовий 1715 р. [6, с. 13]. Артикул був актом, що передбачав покарання для військовослужбовців, як явно кримінально-правові (страта), так і дисциплінарні (відсторонення від посади, тимчасове розжалування, додаткові стройові вправи тощо). Із змісту цього акту важко чітко встановити, чи поширюється він на персонал військового флоту. Статті Артикулу мають явною метою врегулювання діяльності солдат та офіцерів на суходільному театрі військових дій; водночас, наприклад, у наведеній присязі йдеться про виконання військового обов'язку «на водах», а у арт. 50 вказано про роботи солдат «на кораблях» [1].

Статут морський 1720 р. декілька разів перевидавався – тричі у 1720 р. (перша частина), щорічно у 1722-1724 р., потім у 1746 р., 1763 р., 1771 р., 1778 р., 1780 р., 1785 р., 1791 р., 1795 р., 1804 р. та 1850 р.; місцем його видання слугували типографії Морського шляхетного кадетського корпусу та Академії наук. У 1797 р. за Павла I Статут морський був замінений Статутом військового флоту [10], із додатковим виданням Штатів російських флотів, що утримуються на Балтійському, Чорному та Каспійському морях 1798 р. [11], але у 1804 р. відбулося повернення до Статуту морського 1720 р. Тільки у 1850-1853 рр. відбулося опрацювання та заміна Статуту 1720 р. новими актами [7; 8].

Таким чином саме положення Статуту 1720 р. діяли на теренах України з моменту захоплення Північного Причорномор'я і до Кримської війни, тому необхідно зробити докладний аналіз цього документу. Статут 1720 р. складається з п'яти книг що містять 60 глав; відкривається акт коротким маніфестом від царя, далі йде «Передмова доброхотному читачеві», порядок схвалення та текст морської присязи, «Регламент щодо рангів кораблів та яких чинів людей слід мати на кораблі якого рангу» [6].

У першій книзі містяться норми щодо статусу генерал-адмірала та іншого командуючого (33 артикули), генерала крігскомісара (4 артикули), інтенданта або особи що виконує його обов'язки (7 артикулів), цейгместера, або офіцера, що виконує його обов'язки (10 артикулів), лікаря та головного лікаря при флоті (5 артикулів), маеора (4 артикули), фіскалів (1 артикул) тощо. У другій книзі йдеться про ранги та команди офіцерів (8 артикулів), про почесні флагоманам та іншим командуючим (3 артикули), про прапори, вимпели, ліхтарі, обвеси (8 артикулів), про корабельні салюти (12 артикулів) [3, с. 34].

У третій книзі Статуту 1720 р. визначено обов'язки, права та компетенцію членів екіпажу, зокрема, капітана (95 артикулів) та окремо – капітана брандера, капітан-лейтенанта (3 артикула), лейтенанта (13 артикулів), корабельного секретаря

(18 артикулів), унтер-лейтенанта (1 артикул), офіцера артилерії – констапеля (16 артикулів), корабельного комісара (1 артикул), начального та корабельного священників (4 артикули), лікаря (9 артикулів), шкіпера та підшкіпера (12 артикулів), штурмана та підштурмана (12 артикулів), боцмана (2 артикули), мічмана (1 артикул), квартирмейстера (5 артикулів), теслі (4 артикула), купора (1 артикул), конопатника (2 артикули), вітрильного майстра (1 артикул), гардемаринів (3 артикули) та профоса (3 артикули) [5].

Четверта та п'ята книги Статуту 1720 визначають форми належної та неналежної поведінки на кораблі. Зокрема, у четвертій книзі визначено засади статутних відносин («благої поведінки») на кораблях (48 артикулів), питання слуг офіцерів (1 артикул), видачі провіанту на кораблях (8 артикулів), винагороди (8 артикулів), розподілу здобичі (9 артикулів). У п'ятій книзі містяться склади правопорушень за які передбачено як дисциплінарну так і кримінальну відповідальність. Зокрема, встановлено кару за злий умисел проти імператорської величності, спротив командиру чи його образу (17 артикулів), за самовільне оголення зброї, хибну тривогу та караул (22 артикули), ухилення від роботи рядових (6 артикулів), втрату або неутримання кораблів, арсеналів, військових корабельних припасів, зброї, мундирів, амуніції (8 артикулів), порушення правил смотрів, забезпечення та видачі жалування (5 артикулів) [4, с. 24].

Окремо встановлено відповідальність за ухилення іноземців від служби під час компанії та відпуск підлеглих додому без наказу (2 артикули), для дезертирів та втікачів (3 артикули), за порушення під час бою з ворогом (5 артикулів), за здачу кораблів (2 артикули), за порушення порядку взяття добичі та полонених (5 артикулів), за зраду та листування з ворогом (11 артикулів), за заворушення, бунт чи бійку (13 артикулів), за наклеп у листах та лайку (4 артикули), за вбивство (11 артикулів), за «тілесний блуд та насильство в тому» (5 артикулів), за підпали, грабіж та крадіжку (9 артикулів), за лживу присягу (7 артикулів), за спротив під час захоплення (1 артикул) та за переховування та вивезення злочинців (7 артикулів) [6].

Крім артикулів у Статуті 1720 р. містилися зразки судових документів – «Форми табелів, які слід тримати капітаном або іншим хто командуватиме кораблем, секретарям та комісарам» та «Табелі зразкові, як їх слід здійснювати для запису приходу, розходу та залишку щомісячно, які ведуться за єдиним аркушем зразкового табелю усіх посад з іменуванням належних речей». У Статуті 1720 р. також встановлювався порядок сигналів – якірних, вітрильного ходу, зокрема вночі та у туман, про виклики офіцерів до адмірала, про командування галерами, про буксирування, про молитву та про поход; додатково встановлювалися порядки караулів та прапорів [6].

Статут 1720 р. поділяє екіпажі військових кораблів на рядовий склад (включно з унтер-офіцерами), офіцерів та флагманів [2]. При цьому відповідний статус члену екіпажу надавала його реальна посада, спеціальних окремих від посади звань Статут не передбачав. З норм Статуту впливали конкретні обов'язки основних корабельних посад флоту XVIII ст.; окремо слід зупинитися на відповідному статусі офіцерів.

Капітан за Статутом – це вищий корабельний чин, що командував кораблем 1-3 рангу. Статутом 1720 р. поділ капітанів на ранги прямо не передбачався, але

в тексті Статуту декілька разів зустрічається іменування капітанів за рангами в залежності від рангу корабля. Капітан-лейтенант був старшим помічником капітана на кораблі 1-3 рангів та самостійно командував 32-гарматним кораблем. Лейтенант (порутчик) був «простим» помічником капітана або самостійним командиром корабля 4 рангу; на кораблі 3 рангу, лейтенант був старшим помічником капітана; фактично ця посада передбачала функції вахтового офіцера.

Секретар корабельний був помічником капітана з обліку особового складу, обліку, контролю за роботою всіх служб постачання, штабній роботі, листування. Він був зобов'язаний вести бортовий журнал, знайомити екіпаж з Статутом, письмовими наказами та розпорядженнями флотських начальників, вести судові протоколи, складати контракти постачання припасів, контролювати видачу їжі та майна екіпажу, обліковувати трофеї («добич»), бойові витрати пороху і ядер, складати заявки в порт на поповнення припасів, переписувати речі загиблих і померлих, передавати їх родичам [2; 6].

Ундер-лейтенант (підпорутчик, молодший помічник капітана) за відсутності лейтенанта виконував його обов'язки; лейтенант мав відповідати за лікарів, стан хворих і поранених. Констанпель (молодший офіцерський чин) і його помічники — підконстапелі (унтер-офіцери) займалися виключно артилерією, відповідали за констапельські (артилерійські) припаси; в бою управляли вогнем артилерії корабля. На кораблях 1 рангу ці обов'язки виконували артилерійський лейтенант та підконстапелі, на кораблях 2 рангу — артилерійський ундер-лейтенант та підконстапелі. Комісар корабельний (молодший офіцерський чин) відповідав за продовольче, амуніційне, грошове забезпечення корабля, був безпосереднім начальником купорів і ботелерів [2; 6].

Дослідимо обов'язки ундер-офіцерів, як частини рядового складу корабля. Мічмани були безпосередніми помічниками офіцерів, їх основний обов'язок полягав у стеженні за повним і точним виконанням усіма членами екіпажу наказів офіцерів, а також за організацією укладки та розміщення в приміщеннях корабля майна та ведення журналу його обліку. Боцман і його помічники боцманмати займалися зберіганням канатів, якорів, анкерштоків, буїв. Боцман спільно зі шхіманом наглядали над усім такелажем і під час постановки і прибирання вітрил боцмана, боцманмати, шхімани і шхіманмати мали знаходитися на реях.

Квартирмейстери командували матросами, розміщеними в окремих кубриках; вони були зобов'язані стежити за наявністю «своїх» матросів на кораблі, за їх здоров'ям, чистотою та справністю їхнього одягу, за видачею матросам харчування і за повернення на кухню залишків їжі і посуду, за тим, щоб продукти, зброю, речі, снасті не розтаскувалися ними з корабля. Квартирмейстер також був командиром шлюпки, стежив за її справністю, оснащенням, керував нею на воді і командував «своїми» матросами, які були екіпажем шлюпки [6].

Штюрман відповідав за штюрманское майно (прапори, сигнальні прапори, вимпели, гюйс корабельні і шлюпочні, компаса, пісочний годинник, лаги, лоти, лампади), за його отримання, зберігання, використання, витрачання, вів журнал обліку такого майна, стежив за його поповненням і справністю, відповідав за морські карти, лоції, справність рульового керування корабля, вивіряв компаси та пісочний годинник. Під час плавання він повинен був звіряти карти з реальною береговою лінією, островами, скелями, рифами і наносити на карти всі їх зміни.

Штюрман мав повідомляти офіцерам і капітану про небезпеки курсу корабля (мілини, рифи, скелі) та наполягати на його зміні. Навіть якщо капітан чи інший судоводій-офіцер його не послухали, і корабель був втраченим, штюрман за Статутом 1720 р. мав бути страченим або відправленим на каторгу. При постановці на якір штюрман мав стежити, щоб у цьому місці не було дрібно і корпус корабля не проломило би своїм якорем [2; 6].

Шкіпер відповідав за облік, наявність, зберігання, використання, ремонт, поповнення, заміну шкіперського майна, до якого ставився весь знімний рангоут (щогли, реї), такелаж (канати, мотузки, блоки), якоря, ліхтарі, мийний і прибиральний інвентар, свічки, теслярський інвентар та інструменти, шлюпочні вітрила, всі металеві вироби, інвентар, матеріали та інструмент конопатника, мастильні матеріали, кріпильний матеріал (цвяхи, скоби, болти), вів журнал цього майна. Шкіпер відповідав за організацію прибирання корабля, наведенням порядку, наглядав за роботою матросів, карав недбайливих та навчав невмілих.

Лікар, підлікар і лікарські учнів відали обліком, постачанням ліками, медичними інструментами, вели облік хворих, відповідали за них, за якість і кількість видаваної їм їжі. Якщо встановлювалося, що хворий або поранений помер від нехтування лікаря, то останній розглядався як вбивця і підлягав страті. Головний лікар у флоті відповідав за роботу всіх корабельних лікарів і їх помічників, за навчання лікарських учнів, постачання кораблів ліками, медичним інструментом. Священики мали відправляти всі релігійні заходи, вони були зобов'язані відвідувати поранених і хворих і полегшувати їх душевні страждання, відповідали за священицькі припаси (похідна церква, престол з одяганням, Євангелія, хрести тощо), вели їх облік і використання [2; 6].

Вітрильний майстер і (під його керівництвом) вітрильні учні мали стежити за справністю вітрил і лагодити їх. Конопатники були зобов'язані стежити за тим, щоб не було течі в корпусі, щоб люки і гарматні порти були щільно закриті; при появі течі вони спільно з корабельним теслею мали їх усувати. Купори відповідали за стан бочок для води, продуктів, пороху, здійснювали контроль за справністю, ремонт бочок, здачу в портові магазини порожніх бочок. Тесляри на кораблі мали три ранги — тесля, добрий тесля, десятник теслярський, вони мали стежити за всіма дерев'яними деталями корпусу і рангоуту, лагодити їх та стежити щодо надходження води в корпус. Тесляри вели журнал обліку надходження і витрати дерев'яних деталей, матеріалів і мали знати розміри і конструкцію всіх таких деталей з тим, щоб грамотно замовити на березі їх виготовлення для даного корабля [6].

Профос мав стежити за тим, щоб ніде не було сміття, нечистот, щоб всі люди опрацьовувались тільки в спеціально відведених місцях (гальюні), щоб мотузки і канати не зазнавали б впливу нечистот. Також обов'язком профоса було виконання обов'язків ката — заковування в кайдани, виконання тілесних покарань та страт. Гардемарини виконували обов'язки матросів, але чотири години на день вони мали освоювати обов'язки інших чинів — півтори години в день з ними займався штюрман, 30 хвилин відводилося на поводження з мушкетом, година — на поводження з гарматами та ще година — на управління кораблем під керівництвом капітана або одного з офіцерів [2; 6].

Сучасні автори відзначають, що обов'язки рядових служителів в Статуті окремими головами та артикулами не розписані, а по тексту Статуту про них

згадується побіжно. Водночас із таких згадок випливала наявність на судні таких рядових посад, як повари, слюсарі, трубачі, караульні солдати, кают-юнгі, дек-юнгі, солдати, матроси, корпорали та сержанти від капонір, пісарі, шхиманмати, шхимани, ботелери та унтерботелери. Висуваються припущення, що кают-юнгі мали обов'язки слуг офіцерів, а дек-юнгі – учеників матросів, що основною функцією матросів була робота з парусами, а солдат – обслуговування гармат, абордажна та десантна команди, що шхиманмати та шхимани виконували унтер-офіцерські функції в управлінні вітрилами [2].

Висновки. Статут морський 1720 р. став ключовим нормативним актом Російської імперії, що регламентував діяльність військового морського флоту, функціонування екіпажів кораблів у плаванні та на березі, визначав обов'язки екіпажу та порядок їх реалізації. Статут поєднував у собі правила корабельної, внутрішньої та караульної служби, господарські та навігаційні вимоги, норми дисциплінарного та військового кримінального права, окремі цивільно-правові норми. Конструкція та зміст цього акту були запозичені імперським нормотворцем у західноєвропейській (насамперед, голландській) правовій практиці. Практичність норм Статуту призвела до його дії протягом 130 років з невеликою перервою без яких-небудь істотних змін. Відхід від передбачених Статутом 1720 р. механізмів несення служби був зумовлений не стільки еволюцією суспільних відносин на флоті, скільки розвитком технологій та поступовим відходом від використання вітрильного флоту. Питання практичного застосування норм Статуту 1720 р. під час військових операцій та знаходження військових суден на Чорному та Азовському морях у XVIII – першій половині XIX ст. має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артикул воинский с кратким толкованием, напечатан повелением ея императорскаго величества, вторым тиснением. – СПб.: При Имп. Акад. наук, 1735. – 255 с.
2. Веремеев Ю.Г. Анатомия армии / Ю.Г. Веремеев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://army.armor.kiev.ua/>
3. Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. Редакции и проекты законов, заметки, доклады, доношения, челобитья и иностранные источники. – Т. 1. Акты о высших государственных установлениях / Н.А. Воскресенский; под ред и с предисл. Б. И. Сыромятникова. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1945. – 601 с.
4. Дмитриев В.И. История Корабельного устава / В.И. Дмитриев. – Л.: ВМИОЛУ им. Ф.Э. Дзержинского, 1984. – 140 с.
5. Книга Устав морской: О всем что касается доброму управлению, в бытности флота на море. Напечатана повелением царскаго величества. – 7-м тиснением. – СПб.: При Имп. Акад. наук, 1791. – 239 с.; Книга устав морской, о всем, что касается доброму управлению, в бытности флота на море. Напечатана повелением царскаго величества Санкт-Петербурге. – девятым тиснением, 1804 года. – СПб.: при Имп. Академии наук, 1804. – 239 с.
6. Лысенков С.Г. Из истории правового регулирования воинской дисциплины / С.Г. Лысенков, С.А. Олейник // Военно-юридический журнал. – 2010. – № 9. – С. 28-30.
7. Морской устав. – СПб.: Тип. Морского кадетского корпуса, 1853. – 272 с.
8. Обзор работ Комитета, учрежденного в 1850 году для составления Морского Устава. – СПб.: 1853. – 115 с.

9. Регламент Благочестивейшего Государя Петра Великого Отца Отечества Императора и Самодержца Всероссийского о управлении Адмиралтейства и Верфи и о должностях Коллегии Адмиралтейской и прочих всех чинов при Адмиралтействе обретающихся. — СПб. : Тип. Морского шляхетного кадетского Корпуса, 1764. — 250 с.

10. Устав военного флота по высочайшему повелению имп. Павла Первого изданный в 1797 году. — СПб. : Тип. Морского шляхетского корпуса, 1797. — 360 с.

11. Штаты российских флотов, содержащихся на Балтийском, Черном Каспийском морях, по повелению Государя имп. Павла Первого, особым комитетом сочиненные в 1798 году. — СПб. : 1798. — 230 с.

УДК 347.73 : 336.22

Сидорук Р. А., аспірант кафедри адміністративного та фінансового права НУ «ОЮА»

Правовий статус банків як суб'єктів, що сприяють сплаті податків і зборів

Стаття присвячена особливостям правового статусу банків як суб'єктів, що сприяють сплаті податків та зборів. Автором досліджено місце банків серед суб'єктів податкових правовідносин; проаналізовано податкове законодавство, що закріплює правовий статус таких суб'єктів та запропоновані зміни до нього.

Ключові слова: особи, які сприяють сплаті податків та зборів, банки, збирачі податків.

Статья посвящена особенностям правового статуса банков как субъектов, содействующих уплате налогов и сборов. Автором исследовано место банков среди субъектов налоговых правоотношений; проанализировано налоговое законодательство, закрепляющее правовой статус данных субъектов и предложены изменения к нему.

Ключевые слова: лица, содействующие уплате налогов и сборов, банки, сборщики налогов.

The article is devoted to features of the legal status of banks as subject that contribute to the payment of taxes and fees. The authors investigated the place of banks among the subjects of tax relations; analyzed tax laws fixing the legal status of these entities and proposed changes to it.

Key words: subject that contribute to the payment of taxes and fees, banks, tax collectors.

Актуальність. Коло суб'єктів податкових правовідносин не охоплюється лише платникам податків та контролюючими органами. Механізм справляння податків та зборів є складним процесом, який складається з багатьох стадій, тому залучення інших суб'єктів зумовлене об'єктивною необхідністю спростити даний процес та оптимізувати податковий контроль. Банки за наявності певних умов виступають учасниками податкових правовідносин та належать до особливої групи суб'єктів податкових правовідносин, тому необхідно визначитися чи мають вони публічно-правову природу і виконують функції держави, чи сприяють реалізації прав та обов'язків платників податків.

Аналіз останніх досліджень. Серед науковців не існує єдиного підходу щодо визначення правого статусу банків у податкових правовідносинах. Окремі аспекти даного питання розглядали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як В.А. Бризгалін, Д.В. Вінницький, Є.М. Гіссін, А.В. Грачов, Ю.А. Крохіна, І.І.Кучеров, М.П. Ку-